

CSAPODY TAMÁS – PAPP LAJOS

„Ennyi az emberi élet!”

(második rész)*

A „Berlin” táborban reggel megkaptuk a burizs¹ levest, egyik nap így, másik nap úgy, és megkaptuk a 70 dkg-os kenyeret egész napra. Ebédre volt leves, főzelék, és hozzá pörkölt, de volt krumplifőzelék hússal is. A kecskehús ment. Hogy honnan vettek annyi kecskehúst? Néha a piacon valami szalámifélét is lehetett kapni. Gondolom, kecskeszalámi volt az is. Talán ötször, ha voltam azon a piacon. Este krumplilevest vagy paradicsomlevest adtak, sokszor a déli levest, a főzeléket meg a pörköltöt este kaptuk meg, vagy paprikás krumplit hússal, volt csontleves tésztával és pörkölt rizsával, vagy a burizs rizzsel. Máskor krumplistésza volt burizzsal, abból egy csajkával kaptunk. Az jó volt, mert jóllaktunk, annak örültünk. Ugyanazt kaptuk, mint a zsidók, de a keretlegénynek külön volt konyhája. Móczár testvérünk volt a keretlegények szakácsa, Kocsis bácsi meg a zsidóknál volt konyhás: olykor hozott egy kis maradékot, krumplilevet, örültünk neki. Amikor lecsendesedett a tábor, a szakácsoknak szabad mozgásuk volt. A nazarénusok közül ez a kettő volt ilyen helyen. Én napos ügyeletes voltam Papp Bálinttal, Foltai Szabó Imre pedig mindig a cipésműhelyben volt, mert nagyon szép csizmákat csinált a tiszteknek, én magam is láttam, szép munkája volt. A hegyen Bálinttal meg Gumbér Pistával és Csizmánszki Jánossal voltam. Arra is emlékszem, hogy a Csizmánszki szerb gyerek volt, kisszácsi², karácsonykor szerbül beszélt a pallérral, aki hol német volt, hol szerb, most éppen szerb, és mondta neki, hogy engedje meg, hogy ne dolgozzunk karácsony napján. Megengedte. Sokat tett, hogy tudott szerbül beszélni vele.

Reggel hatkor keltünk és hétkor indultunk. Voltak mosdók a barakkunkban. A zsidók mosdóját is láttam, amikor borotválkoztak. Be volt vezetve a víz. Nekünk nagyon elit barakkot csináltak, még Balogh alezredes is ott volt, mesteremberek építették, gondolom, hogy szerbek. A munka este hatig tartott, egy órás ebédszünettel, amit a munkahelyen töltöttünk. A kenyeret kivittük, emlékszem, azt ettem abban a melegben, száraz volt, nem akart lemenni a kenyér. Amikor megkaptuk a vizet, vagy én lementem vízért, akkor tudtuk csak megenni. A Balogh-időszak és a Marányi-időszak között az élelmezésben nem volt különbség. Az ellátást a német keret intézte, akkor nem tudtam róla, hogy lopják az élelmet. Csak utólag olvastam, hogy a keret megvámolta az ennivalót, mielőtt bevitte a konyhákra. A zsidó konyhán nagyon nagy kondérok voltak, talán 500 literesek, abban főtt az étel, hát hogyne, 3600 embernek!³

* Csapody Tamás interjúja Papp Lajos 88 éves, volt bori munkaszolgálatos nazarénussal. A Csapody Tamás bevezetőjével, szerkesztésében és lábjegyzeteivel ellátott interjú első részét előző számunkban közöltük.

Balogh idején egy fényképezés volt, később már nem lehetett. A fényképeket, amik készültek, meg lehetett tartani, én az út végéig megőriztem, hazahoztam. A fénykép hátuljára az van írva, hogy „emlék Bálint, István, Imre, Lajos, János idegen földön valahol. Ellenőrizve” – és valaki zöld filccel aláírta.

Nekem nem vették el a bakancsomat, de a zsidóktól sokszor, volt ott minden, volt, hogy mezítláb mentek. Fatalpú bocskort kaptak. Nekem utászcsizmám volt, és a belgrádiak hoztak egy pár cipőt is.

A keretlegények nagyritkán mentek szabadságra. Mi nem bíztuk meg a keretlegényeket levél- vagy csomagküldéssel.

Borban egyszer megszámloltam 400 bombázó repülőgépet, együtt jöttek Bulgária felől, angol vagy amerikai, nagyon nagy gépek. Előttük haladtak a vadászgépek, hogy utat csináljanak. A németek föllöttek, és egyet eltaláltak, leesett egy ház hátuljára ott, Borban, a négyes km-nél. Azt is láttuk, hogy hogyan ugrálnak ki a gépből a pilóták. A németek elkapták őket.

Miután abbahagytuk a munkát, szeptember 17-én elindultunk Magyarország felé. A menetnek Pataki főhadnagy⁴ úr volt a parancsnoka. Átmentünk Belgrádon, és eljutottunk Zimonyba, a nemzetközi pavilonba. Zimony az első nagyközség Belgrád mellett.⁵ Ott pihentünk, azt hiszem, két napot. Utána nem Bácskának indultunk, hanem Pancsovának, Bánátnak⁶. Ugyanúgy ment a menet, mint ahogy jöttünk, az elején és a végén is géppuskák voltak. Arra emlékszem, hogy amikor kijutottunk Belgrádból, még Pancsova előtt, volt, aki lemaradozott, mert fájt a lába. A keretlegény egynek odalött, hogy megijessze a többieket, hogy ne maradjanak le, a combját találta el. Szegény gyerek nem tudott menni. Fölemelte és úgy vitte két fiú. Utolértek bennünket, és felsorakoztak mögénk. Később valamilyen kétkerekű kocsit kaptak egy szerbtől, és azon tolták ezt a gyereket. Később mégis vége lett neki. Pancsován megálltunk, amit megtudott egy nazarénus pékmester, nagy sütődéje volt, és kihozott egy kocsi kenyeret, azt ott osztotta szét. Kapkodták a szegény gyerekek! Aztán még egy kocsi kenyeret kihozott. Vitte, aki érte. Mi azért nem éhezünk úgy, mint a zsidók. Mi azért egy kicsit jobban kaptunk, egy kis kenyeret a keretlegénytől, itt-ott. Nem bántak velünk rosszul, nem mondhatom.

Pancsováig minden szépen ment, de mikor elhagytuk, mi történt? Mellénk szegődtek, az ezred mellé, fekete ruhás németek, svábok. Állítólag ezek bácskai svábok, akik be lettek hívva, őket rendezték az ezred mellé⁷. Úgy emlékszem, hogy 50 méterenként egyet-egyet, azért, hogy vigyázzanak, a magyar falukban szökés ne legyen. Honnan kerültek oda, nem tudom, de a németek biztos előre lerendezték. Föl voltak szerelve kis pisztollyal és géppisztollyal. Elöttem egy komisszár volt, fekete ruhás sváb. Fekete katonasapkájuk is volt. Rosszindulatú emberek voltak. A menet haladt, és ez a komisszár, ahogy én fogtam a lovam szárát, mindig két méterrel előttem ment, és előtte két méterre volt az ezred vége. A mi keretlegényeink közül is egy mindig ott volt hátul, velünk. Ahogy megyünk, azt mondja a komisszár: „Kóbi, nem tudsz menni már?” – belerúgott egy zsidó bokájába. „Na jó, nem tudsz menni.” Elővette a pisztolyát, és ott, a szemem előtt tarkón lötte. Aztán azt mondta: „Gyerünk kidobni, hogy tudjak menni a két lóval és a kerekes géppuskával.” Megyünk tovább, előrébb, aki nem tudta mi történt, elment a dolgát végezni. Elöttünk gyorsan leült. A komisszár mondta, hú de jó, és már vette is a géppuskát a válláról, és ott agyonlötte. A menet csak ment tovább. És akkor mondja: „Na kóbi,

nem tudsz menni?” – és azt is lelőtte. Ez így ment, jó darabig. Hogy előrébb mi volt, azt nem tudom.

Weisz doktor korábban ott volt előttünk. Jó erős ember volt, ment, meleg volt, kifeküdt, és meghalt. Ezzel a menettel mentünk Verbászon, Szivácon keresztül. Egyszer a baloldalon láttam, hogy egyik helyen öten ki voltak fektetve, agyon voltak löve. Úgy emlékszem, Szivácon ott hempergett az árokban egy zsidó fiú, élt, csupa vér volt, kisgyerekek dobálták kövel. Nem tudott kikelni az árokból, a szerb gyerekek játékból dobálták. Odébb mentünk, megint ott feküdtek, így feküdtek sorban, öten-tízen. A magyar keret nem szólt rájuk, a feketeingesekre még a főhadnagy sem mert szólani. Itt már nehéz volt a levegő, mindenki nagyon félt, nem tudták, hogy mi lesz. Mi békességben jöttünk el, de aztán ilyenek történtek. Aztán odaértünk Cservenkára⁸.

Minket, nazarénusokat nem is bántottak, tudták, hogy mi magyarok vagyunk, nem zsidók. Igaz, hogy nem fogtunk fegyvert, de ezért minket nem bántottak. Nem mondhatom, hogy valakit is megvertek volna közülünk. Sem a magyar, sem a német keret. A feketeingesek csak a zsidók mellé voltak állítva. A mi századunk mindig a menet legelején vonult a szombatistákkal és a Jehova Tanúkkal együtt. Nekik sem esett különösebb bántódásuk. Én egyszer sem akartam megszökni, eszembe sem jutott. Aztán mondták, hogy megyünk haza, és nem tudtuk, hogy milyen itthon a helyzet. Mindenki, még a zsidók is haza akartak jönni, elég volt a másfél év ott, Borban. Ilyen tudattal volt mindenki. A tisztjeink, a Pataki főhadnagy úr, ő sem tudta, hogy mi van itthon. Beértünk Cservenkára, és már ott volt az SS. Ott a fekete ruhás katonáknak már nem is kellett működni. A Jehova Tanúk voltak a menet elején, beszállásolták őket a cservenkai házak padlásaira⁹. Én is az ezrednek az elején voltam. A zsidókat a téglagyár egész területén helyezték el éjszakára. Délután értünk oda, még jó világos volt. Minket, a hátvédet, meg az elől lévő Csizmánszkiekat bent, Cservenkán, egy nagy vendéglő udvarán, a lovainkkal együtt szállásoltak el. Valamennyien nazarénusok voltunk ott, meg négy ló. Az elmondások szerint este 10 órakor kezdődött a kivégzés a cservenkai téglagyárban. Mi nem voltunk ott, és hallótávolságon is kívül voltunk, mert a cservenkai falu végén volt a téglagyár. Állítólag huszonötösével állították oda a fiúkat, a géppuskások el voltak rejtve. Arccal kellett a gödör felé állniuk – az beszélte el, aki ott volt –, és mondták, hogy úgy 1100 embert végeztek ki, lőttek bele ebbe a téglagyári gödörbe¹⁰. Nem tudni, miért hagyták abba a kivégzést, miért ennyi volt betervezve. Én úgy el voltam foglalva a lóval, annyira kellett vigyáznom, hogy nem is tudtam másra figyelni.

Egy túlélő zsidó orvos mesélte ezt nekem, aki mellém lett beosztva. A nevét nem tudom. Őt kimentették onnan, rendes magyaros ruhát kapott, és puska volt a vállán. A Pataki főhadnagy úr adta rá ezt a ruhát. Nagy, tudós orvos volt. Nem a gödörből, hanem a tömegből emelte ki Pataki. A Pataki megkereste a századnál, és minálunk öltöztette át a vendéglőudvarban, ott, ahol nem látták. Úgy állította be, mintha ő egy keretlegény lenne. Mi csak néztük! Ögyelgett az én lovam körül. Őrt állt, nagyon össze volt törve, de mégis szabad ember volt. Mivel magyar keretlegénynek nézett ki, senki se szólhatott hozzá¹¹. A Pataki főhadnagynak micsoda lelki állapota volt, hogy meg merte tenni, rögtön halál lett volna, ha ezt megtudják a németek, hogy ő egy zsidót magyar ruhába beöltöztet. Pataki főhadnagy szentesi volt. Nem tudom, mi lett vele. Talán katonaként kikerült Svájcba, és meg is menekült.

Ránk Cservenkán senki se vigyázott. Sőt, Csizmánszkiék és Papp Bálint elmentek egy boltba venni valamit, mert szabadok voltunk. A boltban megkérdezték őket, hogy maguk kik? Honnan jönnek? Mi nazarénus hívők vagyunk, a zsidókkal voltunk Borban, fenn a román határnál. Azt mondják, hogy ők is nazarénusok. Kiderült, hogy közös ismerősünk is van, Z. Nagy Ferenc. És tudtuk, hogy egyezünk. Winterstein Emil bácsi volt az, meg a leánya, Leonka, svábok voltak. Ő Szegedre ment később férjhez, mivel kitelepítették őket, és Szegedre mentek, aztán innen Németországba.

A magyar keret a téglagyár környékén, a mezőn volt elhelyezve. A téglagyár kerítésén kívül, hallótávolságban. A keret a kivégzés másnapján adta át a zsidókat a németeknek. Addig a magyar keret volt ott, a kivégzéshez jött az SS. A németek és a magyarok között nem volt konfliktus. Másnap a keretlegénységnek kellett összeszedni a megmaradtakat, és beosztani a századokat. Az első század volt a jehovista. Kivégzés utáni reggel, amikor világos volt, kimentek Zombor felé. Azt mondták az SS-katonák: „Mi ez a század, miért nincs rajtuk csillag vagy sárga karszalag? Miért vannak csak civil ruhában? Már megtörtént a zsidó kivégzés, miért van itt ez a század?” Akkor látták meg az SS-katonák, hogy milyen század az. Mondták a magyar keretlegények meg a tisztek is, hogy ezek nem zsidók, ezek magyar emberek, csak nem fogtak fegyvert, ezért voltak itt a zsidókkal. Azt is mondták a keretlegényeink: „Nyugodtan agyon lehet őket is löni! Ezt a századot is agyon lehet löni!”. Én az étterem udvarán voltam, ezt nem hallottam, egy jehovista mesélte. Az SS-katonák azt válaszolták erre: „Mi magyar vért nem ontunk, csak zsidót”. És nem is bántották őket.

A Pataki főhadnagyék fölmentek Zomborba, a magyar parancsnokságra autóval megkérdezni, mitévők legyenek, a német SS-katonák elvették tőlünk a zsidókat a kivégzés után, és nekünk el kell számolnunk a századokkal. A parancsnokságon azt mondták, hogy: „Uraim, nem mi vagyunk itt az urak. A németek megszálltak bennünket. Mi nem vagyunk senkik. Úgyhogy semmit se tehetünk. Menjenek vissza, és hozzák a századukat, semmit se tudunk csinálni”. És akkor megindult a menet Zombor felé. Zomborig együtt jött velünk a zsidó menet, és a mi keretünk kísért tovább. Bánhegyi Géza századparancsnok velünk volt, Pataki főhadnagy úr viszont nem. Ha nagy vonalakban összeszámolom: 3600-an indultunk Borból, láttam, hogy itt feküdt, ott feküdt, elesett kb. 500 ember. Ahogy nekem mondták, 1100 került a gödörbe Cservenkán, akkor még mindig megmaradt 2000 ember. A mi csoportunkban 1100–1400 zsidó lehetett. Zomborig nem értünk utol csoportot, ott pedig leváltunk a zsidókról. Nem tudom, hogy miért! A zsidók elindultak Zomborból Mohácsra és Bajára¹². Zomborban minket bevagoníroztak egy marhavagonba, ott csak a nazarénusok és Jehova Tanúk voltak¹³. A vonatban kb. 190-en voltunk a 10 keretlegényrel együtt, a lovam és kocsim az első kocsiban volt, Csizmánszkié a hátsóban, én a mozdony utáni vagonban voltam. Zomborban kb. délelőtt 10 órakor volt a bevagonírozás, október 20-a körül. Szentkirályszabadjára vittek, Szolgaegyházánál megállt a vonat, mert ránk rohantak a repülők, és a vonatot végigsorozták. Nem hosszában, hanem keringve, nekik a mozdony volt a fontos. Megállt a vonat, az egyik keretlegény őrmesterrel kiszálltam a vagonból és elszaladtam. A lovakat ott hagytam, volt egy gödör, abba belebújtunk. A repülő belelőtt a mozdonyba, ami kipuffadt. A fejem mellett ment el a sorozat, a porát éreztem magamon, és ha kicsit odébb megy, mindkettőnk fejét szétlövi. Amikor fölkelünk és megnéztük a mozdonyt, annak

hajtókarjából nagy lövedékek álltak ki. Tönkrement! A vonatból senki sem szállhatott ki, sérülés nem volt. Előttünk nem sokkal volt egy híd, és a repülők meglátták, hogy a híd alja tele van menekült emberekkel, belöttek a híd alá. Olyan vérfolyás, ami ott volt! A hidat viszont nem tudták széjjellőni.

Nem lett semmi bántódásunk, új mozdonyral továbbmentünk, és megérkeztünk a szentkirályszabadjai állomásra. Ott iskolákban helyeztek el minket. Volt egy zsidó tábor is, ahol a repülőteret csinálták a munkaszolgálatos zsidók. Minket is kivittek oda dolgozni, és ott voltak olyan nazarénusok is, akiket a börtönből vittek¹⁵. Nem tudom, hányan, de közöttük volt Kovács Károly atyafi is. Papp Bálinték kimentek meglátogatni őket. Én nem mehettem ki, mert a százados úrnak, a szentkirályszabadjai reptér helyettes parancsnoknak, Alpár Zoltánnak¹⁶ parádés kocsisa lettem. Szombathelyi bankigazgató volt civilben, két kisgyermekkel, Zolinak és Tibinek hívták őket. A felesége terhes volt, később megismerkedtem vele is Szombathelyen. Én is voltam kinn hintóval a táborban, és arra is emlékszem, hogy ez a százados jókedvében a hintóból csak úgy lövöldözött. Nem emberre lőtt, csak játékból. Nem jó ember volt! A Pataki főhadnagyom bezzeg egy nagyon kedves, aranyos ember volt, most is összecsókolnám, olyan volt. Annyira szeretett, de én is őt. Bánhegyi Géza, aki ott maradt Szentkirályszabadján, azt mondta nekem: „Lajoskám, maga nagyon vigyázzon, mert bevágják magát ebbe a zsidó ezredbe, és maga meg nem menekül. Ha azok között, akiket visz, rosszindulatú van, akkor azt mondják, hogy majd ők visszavezetik a lovat”. – „Mit tudok csinálni, főhadnagy úr?” Négyen voltak, de nem bántottak. Tisztek voltak. Egyik sem volt olyan rosszindulatú irányomban.

Szentkirályszabadján nem találkoztam bori zsidókkal, de szombatistákkal és Jehova tanúkkal sem, mert elszakadtam tőlük, lovaskocsival jártam. A többi nazarénus atyafival együtt voltam.

Novemberben mentünk tovább. November elején jött hozzám az öcsém és a nővérem, de közben engem kivezényeltek tiszteket szállítani, mert a megmaradt zsidókat Ausztriába kellett vinni. Nekem ez volt a dolgom, a tiszteket vinni az ezred előtt. Szentkirályszabadján egy vak százados volt a parancsnok, nem tudom a nevét, nem is kívántam tudni. Jött a parancs, hogy vigyük őket tovább. Én hajtottam a kocsit, mögöttem ült Alpár Zoltán főhadnagy úr, aki korábban nem volt velünk Borban, Szentkirályszabadján volt táborparancsnok-helyettes. Előre mentünk, mert szállást is kellett csinálni közben. Mögöttünk jöttek gyalog Radnótiék. Veszprémvarsányon át haladtunk, és a menet jött utánunk. Jóval előttük mentünk, én Radnótit sem láttam, de benn volt ebben a menetben. Vagy kétezren voltak, mert Bajáról, a Pandúr szigetről is felhozták őket¹⁷. Győrön is átmentünk. Kb. 1800-an lehetnek, bori zsidók, akik a 3600-ból megmaradtak. Alpár Zoltánnal a kocsin nem lehetett beszélgetni, elöl ültem, magasan a bakon, és semmit nem hallottam, hogy ők mit beszélnek. Csomagjaik nemigen voltak. Nem kellett, mert pár nap volt az egész. Két napig tartott az út, és a harmadik nap éjszaka Mosonmagyaróváron szálltunk meg.¹⁸ Aki nem tudott menni, azt föltették a kocsira. A zsidók közül senkit sem ismertem, nem volt érintkezésünk. Én mindig úgy elvoltam, mindig látóközben voltam, és nem tudtam velük érintkezni.

Mi az Ausztriába vezető úton Mosonmagyaróvárra mentünk, a határban adtuk át a zsidókat a németeknek. Semmilyen papíron nem rögzítették az átadást. Előtte

nagyon hideg éjszaka volt, és ezek a szegény zsidók kinn, a deres réten voltak elszállásolva. Én a mosonmagyaróvári valamilyen gyárban lettem elszállásolva, ott is voltak zsidók, ötven körül: kisgyerekek, lányok, fiúk. Mentek arra emberek, kérdeztem, hogy kik ezek, azt mondták, zsidó gyerekek, és viszik őket Auschwitzba. Ők meg kérdezik, hogy kik azok a réten? – „Borból jövünk, zsidó emberek.” – „Olyanok, mint az állatok.” – „Igen, – mondom – olyanok!” Volt, akinek nem volt lábbelije, le volt rongyolódva abban a hideg éjszakában. Idáig kellett hozni őket, itt átvették őket a németek, vitték tovább az egész menetet.

Alpár Zoltánt és a három altisztet visszahoztam Szentkirályszabadjára. Egy nap alatt leszaladtunk, gyorsan mentünk – egy nap alatt száz kilométert megtesz a ló. Amikor visszakerültem Szentkirályszabadjára, megindultunk a saját jehovista századunkkal gyalogmenetben Jánosháza¹⁹ felé. Bori zsidók már nem voltak. Nazarénius atyafiak is jöttek ezzel a menettel. A nagybátyám is lovat hajtott, ott ment el előttem. A lovai egy boltba voltak bekötve, én is oda kötöttem az enyémeiket. Az ő menetük elment Sopronköhidára, oda irányították. Minket pedig Szombathelyre. November végén már Szombathelyen voltunk, együtt a hét nazarénius, itt váltunk el egymástól. A többiek dolgoztak, én ott is parádés kocsis voltam Alpár Zoltánnál. Ő már odavitte a családját is! Volt egy istálló, bekötöttem oda a lovat, és az volt a dolgom, hogy reggel menjek a főhadnagy úrért, aki végezte a katonai munkáját. Bombatámadás is volt, a lovaim fölágaskodtak, én meg a jászol alá bújtam. Nagy bombázás volt Szombathelyen.²⁰ A Rumi utca szőnyegbombázást kapott, és lerombolták. Nagy temetés volt. 1945 áprilisáig voltunk Szombathelyen. Ott a főhadnagy rokonaihoz is mentem dolgozni. Nagyon jó helyem volt! A fiúknak sem volt rossz. A Jehova tanúk is dolgoztak valahol. Az egyik oldalról a németek löttek „hitler-furulyával”, a másik oldalról az oroszok „sztálinorgonával”. Szombathelyről ki kellett mennünk a Csatár²¹ nevű községbe. Szombathelyen gyönyörű szép lakásuk volt a Szent Imre utca 3. szám alatt. Mert voltam ám már náluk, miután megnősültem, 1952-ben. Már vasutas voltam, és vonattal elmentünk meglátogatni őket.

Csatáron bementünk egy malomba. Oda már nem hintóval, hanem felpakoltuk a kedves feleségét, a gyerekeket, élelmet és ruhát.

Fölmentünk a malomból Ausztria felé a hegyre.²² Ott letelepedtünk egy pincénél. Leküldött Csatárra a lovakkal, a malomba. Menjek le, és hozzak a lónak a hátán egy zsák lisztet, sütünk belőle pogácsát, mondta. Két szombathelyi emberrel mentünk le. Ahogy a malomból eljöttünk, az úton egyszer csak azt mondja valaki: „Állj!” Egy német őrmester mondta ezt magyarul, kérte az igazolványt. Mondta nekem, hogy te partizán vagy, mert lisztes a ruhád, ott dolgozol a malomban. De nem bántott, pedig nem volt igazolványom, akkor már katonaszökevény voltam, kivetköztem a katonaruhából, rögtön agyonlőhetett volna. Azt mondta, hogy mehetek, de elveszi a lovakat is, meg a lisztet is. A főhadnagy úrnak mondtam, hogy mi történt, de nem izgultak rajta.

Kivetköztem már a katonaruhából és a főhadnagy úr is, civil ruhában voltunk akkor. Azt mondtuk, hogy mi már nem megyünk ki Németországba, így határozott a főhadnagy úr. Eldugtuk a katonaruhánkat a padláson, Csatáron. Ott maradtunk egy éjszaka, és másnap jöttek az oroszok, odaért az elővéd. Odajött hozzánk az orosz, egy magas fiú. A bajonettjével mutogatott és a két karóra kellett neki, a főhadnagy úré és a feleségéé. És ezzel elment, otthagyt bennünket. Aztán kimentem:

látom, hogy ötvenesével jönnek az utcán, de azok már nem jöttek oda, a németeket nyomták, nyomultak előre. Ezzel átmentek az oroszok rajtunk. Nincs semmi más, gyalogmenetbe vissza. Csatárhegyből lementünk vissza Csatárra.

Tanakodtunk, Csatáron mit csináljunk? A Tibike meg a Zolika 5–6 évesek voltak,²³ úgy gondoltuk, reggel gyalog fogunk megindulni Szombathelyre. Féltünk, kivel találkozunk? De erdőkön keresztül, nyugodtan, szép szerencsésen hazaértünk Szombathelyre estefelé. Amikor beléptünk a főhadnagy házába, láttuk, hogy ki van rabolva. Szombathelyen már az oroszok voltak az urak. A főhadnagy azt mondta nekem: „Itt alszol és holnap reggel te is útra fogsz indulni”. Másnap reggel a főhadnagy úr bejött velem a városházára, és azt mondta, hogy én katona voltam, de nem akartunk kimenni a németekhez, ezért kér igazolást. Őt ismerték, szombathelyi bankigazgató-helyettes volt. Adtak egy papírt, és ezzel a főhadnagy úr elbocsátott. Elköszöntem a családjától.

Papp Bálint és a Gumbér átkerült Ausztriába, a jehovisták pedig szétszéledtek. Csizmánzski az oroszokkal tudott beszélni. Az öreg Móczár bácsi meg Kocsis bácsi hazakerültek. Később Bálinték is visszakerültek Ausztriából, aztán a Szovjetunióba kerültek hadifogságba²⁴.

Én elindultam Jánosháza felé, amerre hintóval szoktam járni, azt az utat ismerem. Majdnem egészen kiértem Szombathelyről, amikor azt mondta egy öreg bácsi: „Fiatalember, hová megy?” Mondom neki – mit törődik az ember egy öreg bácsival –, hogy katona voltam, nem akartam Németországba menni, levettem a katonaruhát, és haza szeretnék menni, de előtte még Jánosházára. Azt mondja az öreg: „Mit akar? Jánosházára? Hát ne csináljon ilyent, rögtön Oroszországban lesz, ott már 40000 olyan embert összeszedtek, mint maga, viszik őket Szibériába. Mindenhol keresik az oroszok az olyan fiatalokat, mint maga.” – „Jaj, nagyon köszönöm, bácsikám!” Visszafordultam a Rumi utca felé, ahol szintén jártam hintóval, de amint kiértem a városból, az út közepén két orosz katona megállított. Azt mondták: „Föl a kezekkel, sztoj! Davaj dokument!” Meg voltam ijedve! Odaadtam a papírt, kitártam. Nem tudta elolvasni, de elég volt neki ez a papír, és elengedett. 100 métert mentem, aztán lefordultam a berekbe a fák közé, többet ki nem mertem menni az országútra. Egyszer egy hegyre értem, bementem egy házba. Volt ott egy orosz, meg egy néni is, akinek nem volt férje. A néni azt mondta, hogy ne menjek el, úgy fél ettől az orosztól. Az orosz meg azt mondta a néninek, hogy a néni mondja meg nekem, hogy hozzak neki bort. A nénike adott egy üveget, és megmondta, hogy honnan hozzak bort. Egy idős bácsihoz mentem, és adott egy üveg bort. Visszajöttem, kopogtam, de nem voltak. Benyitok az istállóba, a sarokban ott áll a néni, az orosz meg... Végeztek. Odaadtam a bort, ivott a katona. A néni azt mondta: „60 éves vagyok, de megerőszkolt”. Az orosz azt mondta, hogy: „Davaj, davaj!”. Amikor kijöttek, köszöntem a néninek, és elmentem. Több orrossal nem találkoztam, végig a Zala folyó partján mentem, édesanyám szülőfaluja irányába, Nemesboldogasszonyfára. A fák között lassan hazakerültem, végig a berkeken. Előtte még a nagypapám pincéjéhez értem, ahol az ángyikám éppen válogatta a krumplit. Április vége, május eleje lehetett. Közben három szerb fiúval találkoztam, útközben, a mezőn, ők is német foglyok voltak. Nagypapám szőlőjébe is eljött velem ez a három. Egy km-re volt a falu.

Az ángyikám fia 16 éves volt, elvitték leventének Németországba. A férjét, az édesanyám testvérét, Lajosnak hívták. Mikor megjöttem Borból Szentkirályszabadjára, ő és egy másik atyafi, Arnold bácsi, eljöttek engem meglátogatni. Vasárnap volt, mondtam nekik, hogy ne menjenek el, mert a Mári néni, a nagypapám testvére, rosszul van. Mondtam nekik: „Ha el kell menni, menjetek, de egyre kérek titeket, ha röpihallatokat hallotok, és megáll a vonat, akkor rögtön hagyjátok el a vonatot, mert a vonatot támadja a repülő”. Úgy is csináltak! Megállt a vonat, Lajos bátyám már ment is ki az ajtón, odaért a repülő, és szíven lőtte. Ott esett össze. Arnold bácsi kilépett utána s mondta, hogy „Lajos, hogy megyek haza nélküled”, és sírt. Jött a másik repülő, kupán lőtte és holtan ráesett. Én ekkor nem voltam ott, amikor visszaértem Szentkirályszabadjára, egy hívőtársam mondta, hogy meghaltak az atyafiak. Alsóörsnél vannak eltemetve. A vonaton sok halott és sebesült volt.

Amikor az ángyikámmal hazamentünk Nemesbe, otthon voltak a gyerekek. Két napig ottmaradtunk, kimentünk az erdőbe és hoztunk fát, segítettünk fát vágni. Reggel indultunk Keszthely felé, gyalog a három szerb fiúval. Onnan Balatonszentgyörgyre mentünk, aztán lefordultunk Kaposvárra. Ezek a szerb fiúk a helyén voltak, az oroszokkal beszéltek. Kérünk vonatot, mondták, mert mi német foglyok voltunk. Válaszoltak, hogy ekkor és ekkor megy a személyvonat, és fölültek rá. Kaposvártól Szentlőrincig együtt mentünk. Szentlőrincen azt mondtam, gyerekeim, én itthon vagyok, van nekem itt egy jó ismerősöm, egy nagybirtokos, hozzá bemegegyek. Ők bementek Pécsre, és mondták, hogy a szüleim nincsenek otthon, ki vannak telepítve. A Dráva mentén volt a falu, Zaláta, kettős kapocsban, innen a németek, onnan a partizánok. Mondták, hogy tudják, hogy hol vannak, nem messze tőlünk, Magyararmecskén²⁵, oda telepítették ki az egész falut. Az egyik fiukat el is küldték, hogy szóljon, itt vagyok. Jöttek is a testvéreim, már megnőttek, mióta elmentem Borba. Jött édesanyám, beszélni se tudtunk, hogy is tudtunk volna, amikor meglátták a bori fiukat. Csodálatos volt. Itt lett vége. Ez volt 1945 májusában.

Nem volt halott a családban. A testvéreimet nem érte semmi. A fiúk még kicsik voltak, a lányokat nem bántották. Hála érte, mert az ilyen fiatal lányokat az oroszok megerősszakolták. Védelemben voltak, valahogy megmenekültek. Egyetlen fiú voltam, aki elment, 25 éves voltam akkor. Teljesen egészségesen jöttem haza. Volt pedig úgy, hogy a szemétdomb szélén az eldobott kenyér héját megettem, annyira éhes voltam. Itt vagyok most, 84 évesen és 6 hónaposan, mert szeptember 14-én születtem.

Nem nyújtottam be kárpótlást a bori munkaszolgálatért, mert nem voltam zsidó, a magyar államnak én megvetettje voltam, mert nem védtem a hazámat az oroszok ellen. A nazarénus egyház tagjai tudták, hogy nem szabad fegyvert fogni, hogy nem kell embert ölni.

Az oroszok elvitték a holminkat, amink volt. A kocsinkat is elvitték, csak egy vak lovat hagytak meg. Gyönyörű szép volt, de vak. Azzal mentem 10 hold földet szántani, vetni, de csoroszlyán húzattam az ekét. Megkezdtük a vetést, ősszel vetettük a búzáat. Öt hold volt a Dráva közelében, és 5 hold a falu közelében. Volt munka bőven, de ezzel az egy lóval szépen megcsináltam. Apukámat szépen kiváltottam. Kézzel vetettünk, édesapámmal termeltünk, jó termés lett. A tehének megmaradtak, azokat nem vitték el, pedig a teheneket is sokszor elhajtották Magyarbicskére. 1946-ban én már el-eljöttem Bajára. De közben, '46-ban az édesanyám elment Beremendre egy unokatestvéremhez, aki ott volt férjénél, aztán én ott, az állomáson lettem váltókezelő.

Szép, új nazarénus gyülekezet volt ott. Amikor hazajött, azt mondta nekem: „Te Lajos olyan szép helyes lányt láttam Beremenden, hogy azt elfogadnám. Ismeretlen is elvitt vendégének, és úgy ellátott ez a kislány, úgy megszerettem. Próbáld meg-nézni!”. Vinkovics Ilona és a családja Szerbiában élt, de magyarok voltak, és mikor visszajöttek Magyarországra, magyarosították a nevüket. Így lett Végvári Ilona. Ő csak szerb iskolát járt, magyart nem. Volt egy kollégám. akinek mondtam: „Nem jönél-e el velem biciklivel Beremendre?”. A vonat nagyon drága volt. Biciklire ültünk, Beremend 50 km-re van Zalától. Pár óra alatt ott voltunk, az Ilonáéknál Beremenden. Volt 15 holdjuk és egy hosszú, nagy házuk, gyönyörű szép pincéjük a hegyen, de ők nem voltak otthon, mert béreltek a jugó határ mellett három kilométerre egy tanyát. Kibicikliztünk oda, meg is találtuk őket. Ott megláttam a kislányt. Beírtam a szívembe, de hogy mikor lesz belőle valami, vagy hozzám jön-e, nem tudtam akkor. Gyönyörű karcsú lány volt, nem nagy mellekkel, formás, jómozgású. Vasárnap volt, nem dolgoztak. Két pár lovuk volt, annyi földre sok munka volt. Kedves volt, mondta, hogy menjünk be a faluba, Beremendre. Ott összehívta a barátait. Az én leendő feleségem sötéthajú lány volt, nekem a barnák tetszettek mindig, meg a feketék. Fölmentünk a hegyükre, ott, a parton elbeszélgettünk. Ott volt az ismerkedés. Utána ő is Bajára jött, a családba, a gyülekezetbe. A feleségem kislány korától járt a nazarénus gyülekezetbe. Nagyon tiszta lány volt, öneki se volt más az életében csak én, és nekem se volt más, csak az én feleségem. Mert mi úgy nőttünk fel, hogy 12 éves korunktól gyülekezetbe jártunk. Nem volt világi életünk. Ő a gyülekezetben ott ült elöl, nagyon szép hangja volt, a második hangot énekelte, kirívóan szép volt. Hú, megtetszett mindenképpen! A nazarénusoknál nem úgy van, hogy én kérem meg a lányt, hanem a gyülekezet vezetője megkérdezi tőle, hogy vannak-e nehezényei, van-e valami, amin segíteni kellene. Megmondja, hogy nincsen, betegségem sincsen, és akkor átadja azzal, hogy igent mondott a nőtestvérünk. Igent mondott, hogy a menyasszonyom lesz. Az érsekcsanádi Szabó János bácsi adott össze minket Beremenden, 1947. szeptember 13-án volt a polgári, 14-én az egyházi esküvő. 1948. július 4-én megszületett első gyermekünk, Lajos, aztán még két leánygyermek lett, '50-ben a Hajnalka, '53-ban a Sárka. Ők is, mint az én kilenc testvérem, nazarénus hitben nőttek fel. A fiunk, aki Pécssett van, nem mindjárt, hanem amikor megnősült, akkor tért meg, de nem a nazarénus gyülekezetbe, hanem a Hit Gyülekezetbe. Hidegburkolónak tanult, aztán leérettségizett, tanár lett, most már 57 éves, ipari tanulókat tanít Pécssett. Sárka lányom Bajára ment tanulni a középiskolába. Hajnalka lányom, először Siklóson tanult, utána ő is Bajára ment. Beremenden építettem fel a házat, de eladtam, és én is Bajára költöztem.

1950 augusztusában mentem a vasútra. Mindjárt bekerültem váltókezelőnek. Ehhez komoly vizsgát kell tenni, nem is Beremenden, hanem Pécssett. Igyekeztem jól tanulni. Amikor levizsgáztam, és indultam haza, mire hazaértem, már letelefoltak a beremendi főnökök: „A Papp elvtársat tessék szíves tovább képezni forgalmi szolgálattelvőnek, mert igen jó vizsgát tett!”. De akkor én megköszöntem, nem akartam tovább menni, mert a váltókezelőé a legfőbb felelősség, az ő kezében van a vonat, meg a népek élete. Ezzel a szakmával nem lehet játszani! Beremenden szolgáltam 20 és Pörbölyön 13 évet, hála érte, 34 év és 285 nap munka után mentem nyugdíjba, és semmi balesetem nem volt. Egyszer majdnem lett! Bajáról egy vonatot indítottak Bátaszékre. Pörböly a két állomás között van, olyan állomás volt, ahol

minden gombnyomásra ment. Itt szolgáltam. A Bajáról bejövő vonat olyan hosszú volt, nem fért be. Nagyon figyelmesnek kell lenni, mindig ki kell nézni. A menetisztem azt mondta: „Lajoskám, a vonaton nem kell mást csinálni, mint nézni és menni. De nem szabad spórolni a lépéseket és a nézést”. Be is tartottam! Kiszaladtam gyorsan az irodámból, és szóltam: „Vezér úr, benne van a közelgő vonat útjába a maga mozdonya”. Közeledett a Budapestre közlekedő gyors, sötét volt, a vezér úr visszatolatott, és én akkor nyomtam a vonatnak a zöld jelzést, ami már ott is volt, és áthaladt Pörbölyön. Kaptam is kitüntetések a vasúttól, nem is egyet.

A szüleim tősgyökeres nazarénusok voltak, én is egész életemben nazarénus voltam. 26 éves koromban lettem szolga Zalátán, de nem tanító²⁶, hanem egyházi szolga. A bajai nagy gyülekezetben, amiben 140–150 körüli fő volt, 1970 májusában kezdtem szolgálni, 1973-ig tanítottam a nazarénus gyülekezetben, de vén már nem lettem.²⁷ Egy kicsit előrehaladottabb vagyok a hit terén, mint nazarénus őseim. A nazarénus gyülekezetben azt mondtam: „Testvérek, nem mondja senki, hogy csak nazarénus fog a mennyországba jutni azon a napon”. Akkor megkérdezték: „Lajoskám, megnyugodnál, ha levennénk a szolgálatból?”. Persze, hogy megnyugszom, mondtam, hogy semmilyen sértődés nem lesz, öten-hatan voltunk lelkeszek Baján. „Nem kell semmit csinálni, helyeden is maradhatsz a gyülekezetben, csak ne szolgáljál”, mondták. (Mert akik tanítanak, elöl ülnek.) Így – válaszoltam nekik – „elfogadom testvérek”. Örültek. Meg is tettem, azzal a különbséggel, hogy a helyemet elhagytam, és hátrább ültem két sorral. 1976–77-ben megkezdődött a kizárás a nazarénus egyházon belül. Az országban 120 embert zártak ki, közülük hetvenen pestiek voltak. A kizártak jelentős része a Hit Gyülekezetébe ment. Ott egy kicsit szabadabb világ van, a gyerekeim és unokáim is ott vannak. Az unokatestvéreim is ott vannak, Sárka lányomnak is mind a hat gyereke. Hajnalka lányomé is, aki kinn él Amerikában, és ott is, és itt, Magyarországon is van három gyereke, ők is mind oda járnak.

A hadsereg 1945 után is keresett, decemberben behívtak katonának. Igen ám, de igen nagy hó volt, késett a vonat. Amikor megérkeztem Pécsre, megkérdezték, miért érkeztem később. Megmondtam. „Tetszik tudni, miért hívtuk be?”, kérdezték. „Aknaszedésre.” Mondtam nekik, hogy éppen megfáztam, jobboldali vizes mellhártyagyulladásom van, orvos kezel, van róla papírom. Mutatom a papírt (Légrádi, a zalátai orvos kezel). Lábon hordtam ki, nem volt semmi különös, csak adott rá gyógyszert. Mondtam neki: „Főhadnagy úr, nem lehetne engem itt kezelni, ott fizetnem kell”. „Sajnos nincs rá módunk, hogy a honvédség gyógyíttassa”, válaszolta. Én nem is akartam, csak mondtam neki! Na, erre azt mondta: „Tessék szíves lenni haza menni, ezzel nem vihetjük aknát szedni”. Így nem kellett aknát szednem. Többet aztán soha nem kértek.

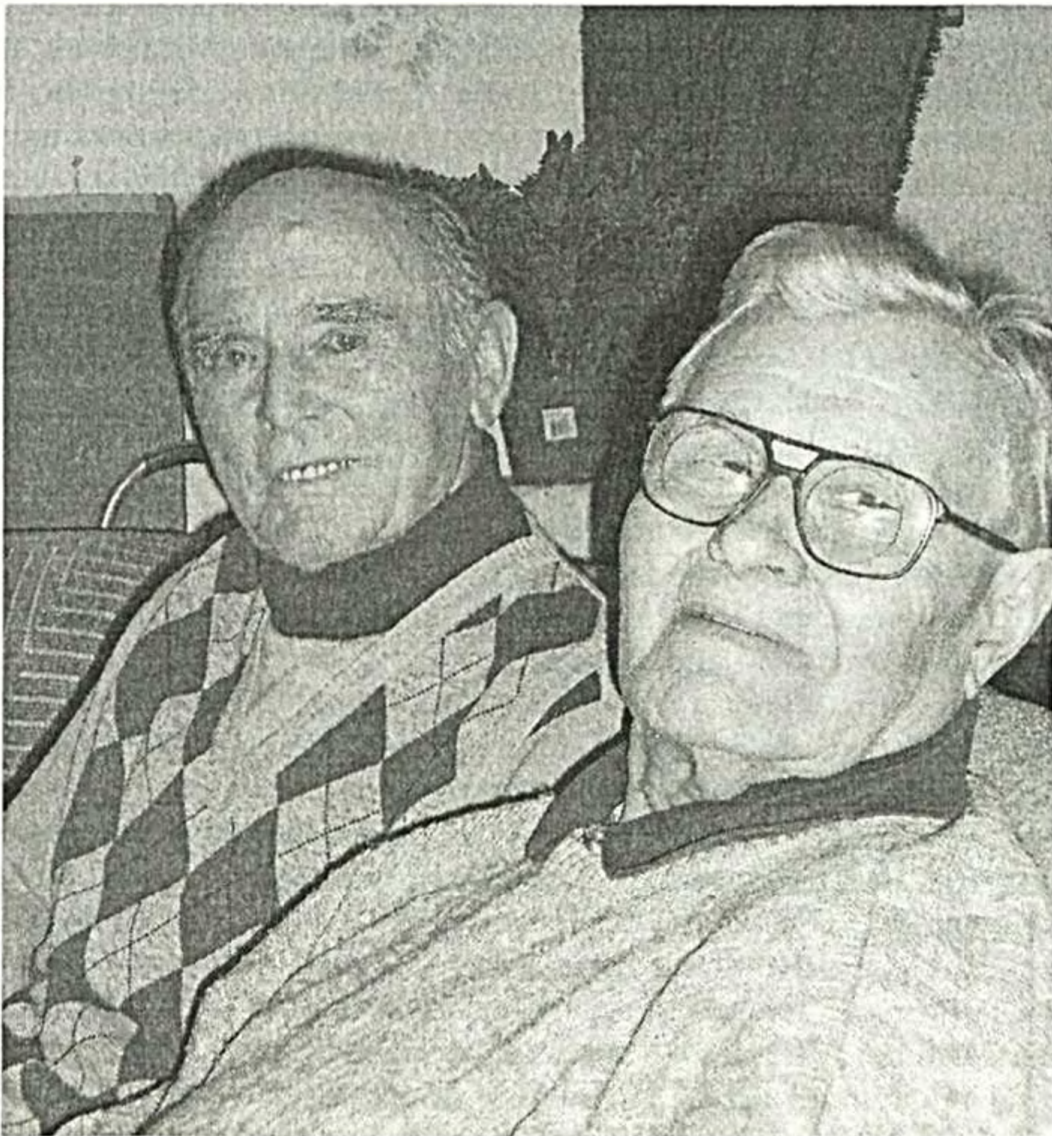
Vége

(Szeretnék köszönetet mondani Papp Lajosnak és Papp Bálintnak, valamint mindkettőjük családjának, továbbá Hrováth Ferencnének és Kránitz Katalinnak, akik az interjúkat számítógépbe vitték. Csapody Tamás)

Jegyzetek

- ¹ Burizs: hántolt búza.
- ² Kisszács (Kisac): Újvidéktől 16 km-re északnyugatra lévő település.
- ³ A források 2800–3600 fő közé teszik az ún. első lépcsőben elinduló munkaszolgálatosok létszámát.
- ⁴ Pataki Ferenc főhadnagy (anyja neve: Horváth Rozália, Szentes, 1913.–?).
- ⁵ Zimony (Zimun) városa ma Belgrád egyik kerülete.
- ⁶ Pancsevo mintegy 12 km-re nyugatra fekszik Zimonytól (Zemuntól), a Duna bal partján, és egyben a Duna és a Temes találkozásánál, a németek által megszállt Bánátban lévő város.
- ⁷ Ők a Volksbund, a német Népi Szövetség felfegyverzett sváb tagjai, más néven „volksdautschok” voltak. Belőlük szerveződtek a menetet kísérő sváb, népi-német „polgárőrségek”, „rendfenntartó alakulatok”, a Deutsche Mannschaften (DM) vagy a Heimatschutzok.
- ⁸ Az Újvidék és Zombor közötti gyalogút által érintett helyiségek helyes sorrendje: Verbász (Vrbas), Kula, Cservenka (Crvenka) és Szivác (Sivac).
- ⁹ Túlélő Jehova Tanúk közlése szerint a cservenkai téglagyár egyik épületének padlására zárták be őket.
- ¹⁰ A cservenkai téglagyárban 1944. október 7. éjjelén 700 magyar, bori zsidó munkaszolgálatost végeztek ki német katonák, magyar katonák közreműködésével. A kivégzetteket két alkalommal exhumálták: 1944. októberében és 1957. november 4–5-én. Mintegy 700 munkaszolgálatos földi maradványait a zombori zsidó temetőben helyezték végső nyugalomba, és közös síremléküket 1964. április 14-én avatták fel. A cservenkai téglagyár mai bejárati épületének falán szerb és magyar nyelvű tábla emlékezik a mézszárlásra.
- ¹¹ Dr. Zoltán László (Budapest, 1904. 09. 19.–Budapest, 1976. 04. 02.) idegsebész, c. egyetemi tanár, az Országos Idegsebészeti Tudományos Intézet igazgatója.
- ¹² Papp Bálint pontosító közlése szerint a magyar keret kísérte Cservenka és Zombor között az 1100–1400 zsidóból és kb. 200 kisegyház-tagból álló munkaszolgálatos csoportot. Zomborban a zsidók felügyeletét átvették a németek, akik Bajáig és Mohácsig kísérték őket. Zomborban a magyar keret a „hívő századot” vonatra tette és Szentkirályszabadjára kísérte.
- ¹³ A szombatisták Belgrád előtt megszöktek.
- ¹⁴ Szolgaegyháza: a Fejér megyei település 1948. június 1-jétől Szabadegyháza néven szerepel.
- ¹⁵ Katonaszolgálat megtagadásért bebörtönzött nazarénusok.
- ¹⁶ Alpár Zoltán tartalékos főhadnagy, vaskereskedő és takarékpénztári cégvezető (anyja neve: Marton Anna, Szombathely, 1909.06.18.–?) korábban az Erdélybe vezényelt 103/5.-ös zsidó munkaszolgálatos század parancsnoka. Alpár Zoltánt a szombathelyi népbíróság 1946-ban felmentette népellenes bűncselekmények elkövetésének vádjai alól, azonban a népbíróság Alpár Zoltánnak kizárólag az erdélyi időszakban tanúsított magatartását vizsgálta. Vas Megyei Levéltár, Szombathely: Nb. 337/1946.
- ¹⁷ A Cservenkán szétválasztott bori menet egyik részét a németek Bajára, a másik részét – köztük Radnóti Miklóssal – Mohácsra kísérték.
- ¹⁸ A Szentkirályszabadja és Mosonmagyaróvár közötti út valószínűleg három napnál több időt vett igénybe.
- ¹⁹ Vas megye keleti része, Celldömöltkől délre kb. 20 km-re.

- ²⁰ Szombathelyen 1945. március 4-én 118 bombázó, öt hullámban összesen 259,6 tonna bombát dobott le. 20 perc alatt Szombathely 4471 lakójából 3575 sérült meg, 312 ház teljesen elpusztult, 1028 komoly károkat szenvedett. A támadásnak 303 halálos áldozata volt.
- ²¹ Csatár: Szombathelytől 18 km-re lévő Felsőcsatár kisközség, amely közvetlenül a magyar–osztrák határ mellett található.
- ²² Felsőcsatári Vas-hegy.
- ²³ A gyerekek 7 és 4 évesek voltak.
- ²⁴ Szovjet hadifogságba (málenkij robot), Sztálingrádba került volt bori munkaszolgálatosok: Gumbér István, Papp Bálint és Szabó Imre (1944. november). Két és félevesi, illetve három és félevesi kényszermunka után érkeztek vissza Magyarországra.
- ²⁵ Dél-Baranyában, Szentlőrinc-től 13 km-re délre lévő falu.
- ²⁶ Tanító szolga: a választott nazarénus férfi előljáró, az egyházi szolga felettese, aki olvassa és hirdeti az igét.
- ²⁷ Vén: idős kort elérő nazarénus férfi, tanító szolga, vallási előljáró.

Papp Bálint (elől) és Papp Lajos 2009 februárjában Budapesten.